

3. maj 2024

Program for mindehøjtideligheden

i anledning af 79-årsdagen for krigens afslutning og befrielsen af koncentrationslejrene

- Musikstykke**   **Sonate for violin** nr. 1 i g-mol solo, BWV 1001 Adagio (1. sats) af Johann Sebastian Bach (1685-1750)
- Velkomsttale**   **Prof. Dr. Oliver von Wrochem**
Formand for Stiftelsen for mindesmærker og læringscentre i Hamborg
- Hilsen**   **Carola Veit**
Formand for parlamentet i den frie og hanseatiske by Hamborg
- Hilsen**   **Anja Hajduk**
Statssekretær i forbundsministeriet for økonomi og klimabeskyttelse
- Musikstykke**   **Et jødisk barn** af Carlo Sigmund Taube (1897-1944)
I 1941 deporterede nationalsocialisterne den østrigske komponist og pianist Carlo Sigmund Taube og hans familie til Theresienstadt. Derfra blev de ført til Auschwitz i 1944 og myrdet. "Et jødisk barn" er Taubes' eneste overlevende værk af de kompositioner, han skabte i Theresienstadt.
- Samtale**   **Dita Kraus**
Overlevende fra koncentrationslejren Neuengamme i samtale med unge mennesker
- Musikstykke**   **Mir lebn ejbig** af Leyb Rozental (1916-1945)
Rozental komponerede sangen i ghettoen i Vilnius, hvor han måtte bo med sin familie fra 1941, og hvor han var involveret i "kulturelle forretninger". I 1943 blev ghettoen ødelagt, og dens indbyggere blev dræbt. Rozental blev deporteret til koncentrationslejren Klooga i Estland og myrdet i begyndelsen af 1945.

Tale

Jan van den Hoorn

Formand for Stichting October 44 (Putten, Holland)

Musikstykke

Die Moorsoldaten (De mauriske soldater)

Sangen blev skrevet i 1933 af "politiske" fanger i koncentrationslejren Börgermoor i Emsland. Ifølge komponisten Rudi Goguel blev sangen skrevet "som en bevidst protestsang af modstandskæmperne mod undertrykkerne, for offentligt at demonstrere vores højere moral over for SS's bestialitet."

Musikalsk akkompagnement af prisvindere og stipendiater fra Jugend musiziert Förderverein Hamburg e. V. (Støtteforeningen Ungdom lever musik Hamborg): **Magdalena Mahnke** (violin), **Gabriel von Dehn** (baryton) og **Mathis Simon** (baryton), med støtte fra **Natalie Böttcher** (harmonika).

Herefter vil der være en kransenedlæggelse ved den tidligere bunker.

Musikalsk akkompagnement: **Nikolas Oberländer** (klarinet)

Oliver von Wrochem

Kære Edith Kraus, kære Dita,

Kære Bürgerschaftspräsidentin (Borgerskabetspræsidenten), Carola Veit,

Kære statssekretær i forbundsministeriet for økonomi og klimabeskyttelse, Anja Hajduk,

Kære formand for Stichting October 44, Jan van den Hoorn,

Kære repræsentanter for Forbundsdagen, Senatet, Bürgerschaft og det konsulære korps,

Mine damer og herrer, kære venner, især de af jer, der er her hos os i dag som overlevende fra koncentrationslejren Neuengamme,

vi vil gerne være med til at fejre 79-årsdagen for krigens afslutning og befrielsen af koncentrationslejrene. På vegne af alle vores medarbejdere vil jeg gerne byde dig varmt velkommen som medlem af fondsbestyrelsen og direktør for KZ-mindestedet Neuengamme.

De mennesker blandt os, som overlevede forfølgelsen og volden i koncentrationslejren Neuengamme, er nu meget gamle. Vi er derfor meget glade for, at vi ud over Edith Kraus fra Netanja og Prag, som vil tale til os i dag, har Livia Fränkel fra Stockholm, Helga Melmed fra Venedig i Florida og Barbara Piotrowska fra Warszawa som andre overlevende fra de nazistiske koncentrationslejre med os i dag. De vil bidrage til vores program i disse dage med øjenvidne- og flergenerationssamtaler samt en historiefortællingscafé med unge mennesker. Mange tak, fordi I tog den besværlige rejse til Hamborg.

Jeg er også meget glad for, at delegationer fra medlemsorganisationerne i Amicale Internationale KZ Neuengamme og familiemedlemmer til tidligere fanger i koncentrationslejren Neuengamme fra Belgien, Danmark, Tyskland, Frankrig, Holland, Polen, Sverige, Spanien, Israel, Ukraine og USA er rejst til denne mindebegivenhed. Som efterkommere af tidligere fanger i koncentrationslejren Neuengamme er I sammen med os om at mindes de forbrydelser, der blev begået på dette sted, og I er engagerede i at mindes dem i jeres lande. Jeg takker jer af hele mit hjerte.

Jo færre tidligere fanger, der er i stand til at vidne, jo vigtigere bliver det for os at bevare deres hukommelse, deres erfaringer og deres budskaber for fremtidige generationer. Denne opgave bliver mere presserende med stigende historisk afstand; ikke kun fordi de historiske begivenheder i stigende grad forsvinder fra mange menneskers bevidsthed, men også fordi trivialiseringen og fornægtelsen af nationalsocialistiske forbrydelser ikke længere er et marginalet fænomen i samfundet. Tværtimod påvirkes mindstederne i

stigende grad og direkte af skiftet i den politiske diskurs til det yderste højre, og deres arbejde bringes i fare.

Vi er derfor glade for velkomstordene fra repræsentanterne for delstats- og forbundsregeringen, som udtrykker, at mindet om nazistiske forbrydelser er fast forankret som en del af det demokratiske samfund i Tyskland på delstats- og forbundsregeringsniveau.

I dag husker vi, at størstedelen af fangerne i koncentrationslejren Neuengamme ikke nåede at opleve krigens afslutning og befrielsen, der fandt sted i Hamborg, da byen overgav sig uden kamp den 3. maj. De, der stadig var i live, var blevet hastet væk af byens nazistiske elite. Titusinder var tidligere døde i fængsel, og endnu flere tusinder døde i krigens sidste uger på dødsparader eller i dødslejre af underernæring, sygdom og udmattelse – eller de blev ofre for massakrer. Den 3. maj døde omkring 7.000 af dem i Lübeck-bugten. Deres skæbner er i centrum for vores mindehøjtidelighed i dag.

Som i de foregående år døde mange overlevende fra koncentrationslejren Neuengamme sidste år. Jeg vil nu gerne læse navnene op på dem, hvis død vi har fået kendskab til i løbet af de seneste 12 måneder.

Stefania Bajer, Salomon Birenbaum, Cor Bos,

Cornelis Feenstra, Marian Hawling, Aleksey Jefimenko,

Louis Malzieu, Karl Pajuk, Anna Puchajda,

François H. M. Raveau, Anton Rudnjew,

Eva Smolková-Keulemansová, Rola Sochachefski.

I år overskygges vores fælles mindehøjtidelighed igen af Ruslands igangværende aggressionskrig mod Ukraine, som krænker international lov og fortsat bringer endeløse lidelser til så mange mennesker. Med de frivillige Freundeskreis der KZ-Gedenkstätte Neuengamme (foreningen venner af mindesmærket for KZ-lejren Neuengamme), privat engagement og i samarbejde med et hjælpenetværk for overlevende efter nazistisk forfølgelse fortsætter vi med at støtte de overlevende fra koncentrationslejren Neuengamme og deres efterkommere fra Ukraine i denne vanskelige situation. Flere slægtninge til tidligere fanger fra Ukraine er blandt os i dag, og jeg vil gerne byde dem meget varmt velkommen. Siden oktober 2023 har vi oplevet endnu en krig, som har haft direkte indflydelse på vores arbejde, fordi vi har mange kontakter med overlevende og pårørende fra selve Israel samt intensive kontakter med de jødiske samfund og efterkommere af jødiske ofre for

forfølgelse. Siden Hamas' umenneskelige angreb på Israel den 7. oktober, som krævede mere end 1.100 ofre, har vi været vidne til en massiv stigning i antisemitismen i Tyskland fra mange forskellige retninger, som vi er stærkt imod. Men jeg er også bekymret over målløsheden over for den igangværende krig i Gazastriben, som har krævet tusindvis af palæstinensiske ofre, og hvor mere end 120 israelske gidsler stadig holdes fanget. Alt for ofte møder jeg en mangel på empati i stedet for medfølelse med alle de uskyldige ofre, som Hamas-massakren og den efterfølgende krig i Gazastriben har krævet og fortsat kræver.

Vi er bekymrede over at se, at AfD i stigende grad udvikler sig til en platform for højreekstremistiske og historierevisionistiske holdninger. Mindesmærker i Tyskland bliver også i stigende grad konfronteret med højreekstremistiske udtalelser, handlinger og angreb, der har til formål at delegitimere opgøret med nationalsocialismen og dens konsekvenser som grundlag for vores demokratiske selvforståelse i nutiden. Vi oplever mere og mere had og uro i samfundet. Vi ser med bekymring frem til de næste valg, især valget til Europa-Parlamentet og delstatsvalgene i Sachsen, Brandenburg og Thüringen.

Det er vores fælles opgave at forholde os åbent til de sociale skel, der er blevet udløst af coronakrisen og de globale kriser, herunder deres økonomiske konsekvenser, og at forene de demokratiske kræfter for at beskytte og styrke et åbent og mangfoldigt samfund. Og vi skal vise de mennesker, som er utilfredse med forholdene i vores land, hvordan de kan være med til at forme vores samfund på en positiv måde. Det er fortsat vigtigt at oplyse folk om, hvor højreekstremistiske ideer tidligere har ført hen, men efter min mening er det ikke nok. Vi har også brug for positive svar på, hvilken slags verden vi faktisk ønsker at leve i, og hvorfor vores demokrati er så værdifuldt. Mindestederne skal også involveres mere i disse debatter.

I slutningen af min tale vil jeg gerne takke alle involverede. Ud over talerne og de unge mennesker, der skal tale med Dita Kraus, vil jeg også gerne fremhæve de musikalske bidrag til vores mindearrangement fra Jugend musiziert under ledelse af Susanne von Salisch. Nikolas Oberländer vil akkompagnere kransnedlæggelsen på klarinet. En stor tak går også til dem, der har gjort programmet muligt i dag, i fortiden og i de kommende dage, herunder Dr. Alexandre Froidevaux og Sophia Annweiler. Jeg vil gerne takke alle jer, der er her i dag, for jeres støtte og for at mindes sammen!

Efter denne mindehøjtidelighed tager vi sammen til den såkaldte detentionsbunker på stedet for den tidligere fangelejr for at holde en mindehøjtidelighed der.

Jeg vil nu gerne give ordet til Borgerskabetspræsidenten.

Anja Hajduk

Kære fru Fränkel, fru Kraus, fru Melmed og fru Piotrowska,

Kære pårørende og repræsentanter for Amicale Internationale,

Kære fru præsident,

Kære professor von Wrochem,

Mine damer og herrer,

KZ-mindestedet Neuengamme dokumenterer det nationalsocialistiske tyrannis' forbrydelser. Omkring 100.000 mennesker blev fængslet alene her og i de mange satellitlejre, og mere end 42.000 døde, mange af dem som følge af hårdt tvangsarbejde for krigsøkonomien.

Der er ingen forældelsesfrist for disse forbrydelser. De bliver ikke mere tålelige med tiden.

Der er altid kritik af mindedage som i dag – fra to sider: Fra dem, der desværre er alt for mange af, som virkelig er optaget af at trække en streg under fortiden. Dem, der ikke længere vil vide af tyskernes ansvar for det uhyrlige brud på civilisationen i midten af det 20. århundredes Europa.

Men der er også kritik fra folk, som bare gerne vil holde mindet i live, og som mener, at en årlig mindehøjtidelighed er en unødigt ritualisering og "aflastning" fra den egentlige, løbende opgave. Jeg forstår denne holdning, men jeg er overbevist om, at vi også har brug for mindedage som i dag for at få en levende erindringskultur. Og på selve gerningsstederne. Det er netop institutionerne i vores stat og de af os, der er født efter krigen, og som i dag støtter og former denne stat, der har brug for at blive konfronteret med vores lands historie. Årsdage er en forpligtelse, og det med rette.

Historien om mindesmærket for koncentrationslejren Neuengamme er et smerteligt eksempel på den lange vej til passende erindring i Forbundsrepublikken Tyskland.

I, de tidligere fanger og deres pårørende, måtte kæmpe for dette mindsted i lang tid. Men jeg vil fortælle jer, hvad jeg skammede mig mindst lige så meget over, da jeg første gang hørte om det som indbygger i Hamborg for mange år siden: Hvor længe det blev anset for acceptabelt, ikke kun i den unge forbundsrepublik, men også årtier senere, at "genbruge" den tidligere koncentrationslejr Neuengamme til fængselsbygninger i en demokratisk retsstat.

Hvor, hvis ikke her, kan vi lære, at der ikke var nogen kontakt i folks hoveder, som bare skulle indstilles på "demokratisk kultur".

Snarere måtte erindringskulturen i Forbundsrepublikken Tyskland tilkæmpes gennem årtier, ikke mindst gennem jeres engagement som tidligere koncentrationslejr-fanger og pårørende, men også gennem erindringsinitiativer og historieworkshops og ved middagsborde, i klasseværelser og seminarrum, før den kunne blive fast forankret i bredden af statens institutioner. Før mindet om Holocaust blev en del af vores republiks demokratiske selvforståelse.

Det er godt, at der er enighed om dette blandt alle demokratiske partier i dag. Og det er godt, at forbundsregeringen og byen Hamborg nu har understreget dette endnu en gang ved at gøre det muligt for KZ-mindestedet Neuengamme at renovere bygningerne og redesigne den permanente udstilling, så erindringsarbejdet fortsat kan være relevant og frugtbart for fremtidige generationer og en stadig mere forskelligartet befolkning i Tyskland.

For selv om erindringsarbejdet er engageret i historien, har det vores nutid og fremtid i tankerne. Det giver os mulighed for at bygge bro til nutiden og gør os ansvarlige for den måde, vi viser os på i vores tid.

Som demokratiske institutioner i Tyskland har vi pligt til at leve op til grundloven - hvis 75-års fødselsdag vi fejrer om tre uger, den 23. maj. At respektere og beskytte den menneskelige værdighed. At gøre det muligt for mennesker at leve i værdighed og frihed. Det betyder også, at vi selv skal beskytte vores demokratiske institutioner. Det er en indsigt, man kan få ved at analysere den tyske historie. Og hvad betyder det helt konkret? For eksempel, at brandmuren mod højreorienterede autoritære fjender af demokratiet skal opretholdes for enhver pris. I den forbindelse må konservative ikke bagvaskes som højreradikale, og højreradikale må ikke bagatelliseres som konservative.

Demokrater er ikke hinandens fjender. Beskyttelsen af vores demokrati i Tyskland og Europa kræver brede sociale alliancer og et klart kompas.

Derfor er det godt, at der er flere og flere upartiske demonstrationer og initiativer i Tyskland, f.eks. fra erhvervsvirksomheder, mod det liberale demokratis højreautoritære fjender. Jeg ville gerne se den samme borgerlige mobilisering i kampen mod antisemitisme.

Gaza-krigen må ikke have nogen indflydelse på den måde, jøder behandles på i Tyskland. Retsstaten og demokratiet viser deres værd, når det drejer sig om effektiv beskyttelse af sociale mindretal.

Og endelig: Demokratiet i Europa er ikke kun truet indefra, men også udefra.

I mere end to år har ukrainerne forsvaret sig mod et brutalt angreb på deres land og deres frihed. Dermed forsvarer de også vores frihed og demokrati, og de fortjener vores støtte, så længe det er nødvendigt. Jeg støtter derfor udtrykkeligt den klare holdning hos KZ-mindestedet Neuengamme og Amicale Internationale for Ukraine samt civilsamfundsinitiativer fra Rusland og Hviderusland.

Kære fru Fränkel, fru Kraus, fru Melmed og fru Piotrowska,

Kære pårørende,

Det er en ære at kunne mindes med jer her i dag som repræsentant for Forbundsrepublikken Tyskland. Og det er en fortsat forpligtelse for vores fælles nutid og fremtid i et frit og demokratisk Europa.

Dita Kraus

Dita Kraus overlevede som teenager koncentrationslejrene Auschwitz og Bergen-Belsen samt tre satellitlejre til koncentrationslejren Neuengamme. I dag vil hun dele sine ønsker for en fremtidig værdig erindring om koncentrationslejrenes historie i en diskussion med unge mennesker.

Dita Kraus blev født i 1929 og voksede op i Prag (det daværende Tjekkoslaviet) som eneste barn af sine forældre Hans og Elisabeth Polach. Hun tilbragte en ubekymret barndom i sin socialdemokratiske jødiske familie.

Efter at Nazityskland havde annekteret Tjekkoslaviet, blev Dita Kraus og hendes familie forfulgt af racistiske årsager. Da hun var 13 år gammel, blev hun og hendes forældre deporteret til ghettoen Theresienstadt, hvor hun tilbragte omkring et år. I december 1943 blev familien så deporteret til udryddelseslejren Auschwitz-Birkenau, hvor Hans Polach døde. Efter fem måneder blev Dita og hendes mor Elizabeth deporteret til Tyskland til tvangsarbejde i Hamburgs kvindesatellitlejre Dessauer Ufer, Neugraben og Tiefstack i koncentrationslejren Neuengamme og kort før krigens afslutning til koncentrationslejren Bergen-Belsen. Her blev de befriet af den britiske hær den 15. april 1945. Kort efter befrielsen døde Dita Kraus' mor som følge af sit fangenskab i koncentrationslejren.

Dita vendte tilbage til Prag alene. Her fandt hun ud af, at hendes mormor Katharina havde overlevet ghettoen i Theresienstadt og først var flyttet ind hos sin tante Manya og derefter hos sin mormor. I Prag mødte hun igen den overlevende Otto Kraus, som hun allerede havde mødt i Theresienstadt. Dita og Otto Kraus blev gift i 1947, og to år senere emigrerede de til Israel med deres første søn, og familien fik yderligere to børn. I dag bor hun i nærheden af sin yngste søn og hans familie; to af hendes børn og hendes mand er siden gået bort. Dita Kraus bor i Netanja (Israel) og pendler ofte til Prag.

Siden begyndelsen af 1990'erne har Dita Kraus været aktiv som samtidsvidne og har delt sin historie offentligt. Hun har længe været tilknyttet KZ-mindestedet Neuengamme, rejst til mindearrangementer og holdt foredrag for samtidsvidner. Hun udgav sine erindringer "A Life Postponed" på engelsk i 2019 og på tysk et år senere. Hendes bog er siden blevet udgivet på flere andre sprog.

Paneldiskussionen med Dita Kraus er en del af dette års ungdomsprojekt "Storytelling and Encounter Café" ved KZ-mindestedet Neuengamme, som arrangeres som en del af

mindehøjtidelighederne i anledning af 79-året for krigens afslutning og befrielsen af koncentrationslejrene, og hvor unge og overlevende fra koncentrationslejrene mødes. Disse unge har også forberedt indholdet af dagens paneldiskussion med Dita Kraus. Dita Kraus og de unge vil gå i direkte dialog.

Fokus vil være på spørgsmål om erindring og mindehøjtidelighed: Hvordan fortsatte Dita Kraus' liv efter befrielsen? Hvilke spørgsmål bevægede hende 79 år efter befrielsen? Hvordan ser hun på den tyske erindringskultur om nationalsocialismen i dag, og hvilke muligheder og farer ser hun for fremtiden? Hvad ønsker Dita Kraus af os? Og hvad vil hun gerne give videre til os? Vi ser frem til interviewet og takker Dita Kraus for hendes vilighed til at tale med os.

Samtalen bliver optaget og vil være tilgængelig på KZ-mindestedet Neuengamme hjemmeside i de kommende uger. Videoen vil være tekstet på engelsk, fransk, hollandsk, polsk, ukrainsk og tysk.

Jan van den Hoorn

Ærede gæster,

Mit navn er Jan van den Hoorn, og ligesom mine forfædre kommer jeg fra Putten. På min mors side blev i alt fem fætre og kusiner ofre for razziaen i Putten den 1. og 2. oktober 1944, fire af dem fra samme familie. De fire havde gemt sig i en grøft og troede, at razziaen var overstået. Så de kom ud af deres skjul. Senere samme dag blev de imidlertid arresteret af tyskerne.

Putten havde omkring ni til ti tusinde indbyggere ved krigens slutning. Landsbyen bestod af et relativt lille centrum omgivet af mange mindre landsbyer. På det tidspunkt arbejdede folk hovedsageligt i landbruget. Sult var derfor ukendt.

Fredag den 29. september 1944 fik modstandsgruppen i Putten instrukser om at skyde på en tysk bil. På grund af dårlig forberedelse mislykkedes operationen.

En dag senere er du bedre forberedt. Stedet er igen Nijkerkerstraat, men nu længere i retning af Nijkerk med flere alternative ruter, hvis noget skulle gå galt. De har nu også en lille lastbil med et maskingevær på. Lastbilens lys skal blænde føreren af den forbipasserende tyske bil, hvorefter maskingeværskytten skal skyde med det samme.

En tysk bil nærmer sig ganske rigtigt hurtigt fra Nijkerk. Maskingeværet svigter dog i første øjeblik. Den tyske bil standser dog med et ryk. I den efterfølgende panik forlader modstandsfolkene deres poster, og deres leder viser sig at være umulig at spore. Tyskerne skyder tilbage fra deres bil. En af modstandsfolkene bliver alvorligt såret. Modstandsfolkene finder en såret officer i nærheden af den tyske bil. Sammen med den sårede modstandsmand bliver han ført til modstandsgruppens samlingssted. Han bliver senere løsladt. Modstandsmanden dør dog, han var kun 20 år gammel. Det lykkedes en anden officer, som også var såret, at nå frem til en nærliggende gård. Han døde på hospitalet den 2. oktober. Det lykkedes de to andre passagerer i bilen at flygte.

Allerede klokken seks søndag morgen bliver de bønder, der vil ud at malke, samlet på angrebsstedet. Fra klokken otte slår fjenden en stor ring om landsbyen, så det er svært at komme ind og ud af Putten.

Beboerne blev bedt om at vise deres identitetskort på kirkepladsen (Kerkplein) i centrum af landsbyen. Til det formål gik tyskerne fra hus til hus ledsaget af politibetjente fra Putten. Når folk havde vist deres identitetskort, skulle de kunne gå hjem igen – troede de i hvert fald. De havde trods alt ikke gjort noget ulovligt.

Min bedstefar, som var landmand, havde et skjulested i en høstak. Den pågældende søndag gemte min far sig i den sammen med andre, og det lykkedes ham at flygte. En nabodreng havde allerede mødt tyskerne flere gange den dag. De havde ikke gjort ham noget. Derfor ville han ikke gemme sig. Næste gang de så ham, tog soldaterne ham med. Han vendte tilbage fra Tyskland, men med krigstraumer.

Efter at have vist deres ID får folk dog ikke lov til at gå hjem. Kvinderne og børnene er låst inde i den reformerede kirke, mændene hovedsageligt i skolen på kirkepladsen (Kerkplein). Kvinderne og børnene bliver løsladt om aftenen omkring kl. 21 med besked om at komme tilbage næste morgen med mad til mændene. De fleste af mændene bliver ført fra skolen til kirken. Mænd over 50 år og drenge under 18 år får lov til at gå hjem.

Syv mennesker blev dræbt i søndags, heriblandt en ung kvinde.

Næste dag, mandag den 2. oktober, forlader mændene kirken og går mod stationen. Der blev de læsset på godstog på en langt fra skånsom måde. I alt 659 mænd blev berørt. Det var ikke kun beboere i Putten, men også evakuerede og forbipasserende. Den foreløbige destination for rejsen var koncentrationslejren Amersfoort. Her havde folk det stadig rimeligt godt under omstændighederne. Af fangerne blev 58 løsladt af forskellige årsager. Den 2. oktober satte tyskerne også ild til 110 huse i Putten som en del af gengældelsesforanstaltningerne.

Onsdag den 11. oktober forlader de Amersfoort-lejren og rejser med tog til Neuengamme. Der ankom de først lørdag den 14. oktober. Undervejs lykkedes det 13 mænd at springe af det langsomt kørende tog. De overlevede alle sammen. Andre turde ikke springe af frygt for mulige repressalier mod dem, der blev tilbage.

I koncentrationslejren Neuengamme fik fangerne numre mellem 56.000 og 57.000. Fra hovedlejren endte mange i satellitlejre, herunder Ladelund ved grænsen til Danmark. Denne lejr eksisterede fra november til midten af december 1944, hvor de såkaldte anti-tank grøfter skulle graves, så de allierede tanks kunne køre ind i dem. Det skete dog aldrig. Omkring 110 af mændene fra Putten døde i løbet af denne korte periode på grund af de elendige forhold. De fik næsten ingen mad, lægehjælpen var utilstrækkelig, og de sov for det meste på vådt og råddent halm på gulvet. De afdøde blev begravet af den lokale præst i ni massegrave på kirkegården nær kirken. Pastor Johannes Meyer skrev deres navne ind i Ladelund kirkes register.

Af de 588 mennesker, der ankom til Neuengamme, vendte kun 48 tilbage efter befrielsen. Af disse døde fem kort efter deres tilbagevenden. Den sidste hjemvendte, Jannes Priem, døde i 2013. Alle hjemvendte led af krigstraumer.

Blandt ofrene var en af dem, der havde udført angrebet. Han døde i Sandbostel den 25. april 1945, fire dage før lejren blev befriet.

Kort efter krigen kontaktede pastor Meyer de pårørende og lod dem vide, at der blev passet godt på gravene.

I 1950 besøgte en delegation på omkring 130 personer fra Putten Ladelund. På det tidspunkt ville og kunne de ikke sove på tysk jord, så de overnattede i Danmark. Året efter besøgte pastor Meyer Putten igen. Syv år efter razziaen prædikede han på tysk i den kirke, hvorfra mændene var blevet deporteret. Siden da har der udviklet sig personlige kontakter mellem Putten og Ladelund. Det førte til oprettelsen af Putten-Ladelund Bridge Committee i 1976. Seks år senere blev den omdannet til Stichting Oktober 44 (Oktober 44-fonden).

Pastor Meyers efterfølger, pastor Harald Richter, gjorde en stor indsats for at udvide kontakterne. Da han gik på pension i 1992, blev han derfor udnævnt til ridder af Orange-Nassau-ordenen, og i 2015 modtog han æresnålen fra Putten kommune. Han døde i 2018 i en alder af 90 år, og som formand for October 44 Foundation fik jeg lov til at holde en bibellæsning og bede en bøn ved begravelsen. Beboere i Putten bar ham til graven.

Siden 1980'erne har der også været kontakt med andre tidligere koncentrationslejre. Ved de årlige mindehøjtideligheder den 2. oktober lægges der kranse på vegne af bl.a. Aurich-Engerhufe, Ladelund, Neuengamme og Wedel.

Da dronning Beatrix deltog i mindehøjtideligheden for angrebet i 1994 og spurgte borgmesteren, hvordan det overhovedet var muligt, at der var opstået sådanne kontakter med tyskere i Putten, svarede han: "Tro, Deres Majestæt."

All Translations/ Alle Übersetzungen: DeepL Pro